

Karl Morgensterni aegne kunstmuuseum ülikooli peahoones

JAANIKA ANDERSON

2020. aastal tähistati Tartu Ülikoolis Johann Karl Simon Morgensterni 250. sünniaastapäeva. Tal oli oluline roll ülikooli algusaastate ülesehitustöös, kuid tema käegakatsutav pärand on säilinud eelkõige ülikooli raamatukogus ja muuseumis. Tartu toomkiriku varemetesse, kus nüüd asub Tartu Ülikooli muuseum, rajas ülikool raamatukogu, mille esimeseks direktoriks sai Morgenstern. Raamatukogu kolis kirikust alles 1981. aastal uude majja. Kunstmuuseum alustas tegevust 1803. aastal Morgensterni korteris Raekoja platsil, kuid kolis 1809. aastal ülikooli vastvalminud peahoone kahte tänavapoolsesse ruumi aula kõrval.

Tänapäeval ülikooli raamatukogus hoitava Morgensterni kunstikogu, käsikirjade ja raamatukogu kohta on avaldatud mitmeid artikleid ja käsitlusi.¹ Ka ülikooli peahoones asuva kunstmuuseumi kollektsioonist on üsna palju kirjutatud, sh Morgensterni tähtsusest selle kujunemisel.² 2018. aastal avaldati ülevaade kunstmuuseumi ruumiliste

¹ Elna Hansson, Viiu Jürken, Kaja Noodla, Tatjana Šahhovskaja, Kiira Schmidt, Maimu Vahing, Endel Valk-Falk, „K. Morgensterni isiklik raamatukogu“, *K. Morgenstern 200. Teadusliku Raamatukogu töid*, 3 (1970), 84–96; Kaja Noodla, „K. Morgenstern ja Tartu ülikooli raamatukogu“, *K. Morgenstern 200. Teadusliku Raamatukogu töid*, 3 (1970), 48–60; Mare Rand, „K. Morgensterni käsikirjade kogu“, *K. Morgenstern 200. Teadusliku Raamatukogu töid*, 3 (1970), 97–105.

² Inge Kukkk, „Tartu University Art Collection and the Trends of Artistic Taste in the 18th and 19th Centuries“, *International Restitution Conference „Estonian-Russian Co-operation in Museology: The History and the Disposition of an Art Collection established by Professor Morgenstern at Tartu University in 1803.“* (Tartu: Tartu University Press, 2000), 97–107.

muutuste ja erinevate asukohtade kohta, sealjuures viimased 150 aastat on muuseum asunud peahoone esimesel korrusel.³ Nende seniajani kasutuses olevate ruumidega seoses on kirjutatud ka spetsiaalselt muuseumile loodud Pompei stiilis interjöörist, mis toetab hästi tänast Vana-Kreeka skulptuurivalandeid eksponeerivat ekspositsiooni.

Milline nägi aga välja Eesti esimene kunstimuseum enne 1868. aastat, ei ole seni kajastamist leidnud. Esimesed fotod kunstimuseumist pärinevad aastast 1898 ja neil on näha tihedalt eksponeeritud skulptuurivalandeid. Siinkohal tuleb aga meenutada, et Morgensterni-aegne kunstimuseum kindlasti selline välja ei näinud, kuna suuremõtmelisi kipsvalandeid hakati koguma alles 19. sajandi teisel poolel, mil Morgenstern oli juba Elysiioni väljadel.⁴ Ainus säilinud napp kirjeldus või pigem kunstimuseumi mööbli loetelu pärineb aastast 1839, mil Morgenstern ülikoolist lõplikult pensioneerus. Tulmeraamatu teise köitesse on ta oma käega kirja pannud mööbliesemed, mis peahoone teisel korrusel aula kõrval asuvas kunstimuseumis sel ajal kasutusel olid.⁵

Kunstimuseum nägi tol ajal välja sootuks teistsugune, kui see, millega oleme harjunud viimased poolteist sajandit. Ruumidesse oli paigutatud ohtralt mööblit: kappe ja laudu, mida tänapäeva mõistes kasutati eksponeerimisaluste ning hoiustamiskohtadena. Üht-teist said ruumi sisenejad kohe vaadata, kuid graafikapid tuli lehitsemiseks lauale tõsta. Mõningal määral võis sellisest muuseumi interjöörist aimu saada 2020. aasta juunist kuni 2021. aasta märtsini praeguse kunstimuseumi ruumides eksponeeritud näitusel „Kivilõikekunsti lummus. Karl Morgenstern 250“, mis tutvustas kivilõikekunsti olemust, Morgensterni kirge koguda gemmivalandeid ning andis ülevaate nende väikeste kunstiteoste kasutamise võimalusest õppetöös (vt foto lk 170).

³ Jaanika Anderson; Ingrid Sahlk; Kristiina Tiideberg, „Tartu Ülikooli kunstimuseum 215: teostatud ja teostamata ruumiplaanid“, *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 4 (2018), 139–148.

⁴ Vt täpsemalt kogumise kohta Jaanika Anderson, *Reception of Ancient Art: the Cast Collections of the University of Tartu Art Museum in the Historical, Ideological and Academic Context of Europe (1803–1918)* (Tartu: University of Tartu Press, 2015).

⁵ *Verzeichniss des Museums der Kunst der Kaiserl. Universität zu Dorpat angefertigt von dessen erstem Sammler und Director Karl Morgenstern. Zweiter Band. Münzen.* Dorpat, im Jul. 1808, lk 333–335. (<http://hdl.handle.net/10062/48173>)

Foto 1. Morgensterni kapp toomkirikus näitusel „Minu elu ülikol“ (ÜAM 155:37Aj). Angelina Pjatkovskaja foto.

Kuraator Jaanika Andersoni ja kujundaja Mari Kurismaa koostööna valmis näituse kujundus, mille lähteülesanne oli kasutada eksponeerimiseks võimalikult palju 19. sajandi mööblit. Ühelt poolt sooviti võimalikult palju taaskasutada olemasolevat mööblit, et ehitada võimalikult vähe ühekordselt kasutatavaid aluseid ja seinu, teisalt andis selline kujundus fantaasiale võimaluse ette kujutada Morgensterni-aegseid muuseumiruumi.

Morgensterni-aegne kunstimuseum pidi aastatel 1810–58 mahutama ülikooli peahoone teisele korrusele kahte aula kõrval olevasse

Foto 2. Riiasst proua von Hollandersilt ostetud laud toomkirikus näitusel „Minu elu ülikool“ (ÜAM 1131:1Aj). Angelina Pjatkovskaja foto.

Ülikooli tänava poolsesse ruumi, mille pindala kokku oli umbes 100 ruutmeetrit. Vaadates Morgensterni nimekirja mööblit, mis sinna objektide hoiustamiseks ja eksponeerimiseks mahutatud oli, võib väita, et ruumid olid tihedalt möbleeritud. Kuigi sellest ajast kunstimuuseumist pilte säilinud ei ole, aitavad ettekujutust luua gravüürid, millel on kujutatud 19. sajandi Londoni muuseumide sisevaateid – tihedalt külg külje kõrval paiknevad vitriinid ja kapid, millesse on paigutatud väikesed ja suuremõtmelised eksponaadid.

Morgenstern kirjutab, et kunstimuuseumis oli üks suur kirjutuspult, mis oli pealt kaetud rohelse riidega. Sellel sai hoida pabereid ja suuremõtmelisi mappe, seal olid hoiul ka tulmeraamatu kolm köidet. Ühtlasi hoiti seal teiste kappide võtmeid.

Nimekirjas oli kaheksa peitsitud ja poleeritud klaasustega puitkappi, kus hoiustati pronksist ja teistest materjalidest münte, väävelmassist ja kipsist gemmivalandite kogusid, graafikamappe, arheo-

loogia ja kunstiajaloo raamatuid. Tõenäoliselt on tegemist nn Krause kappidega, millest kolm on leidnud koha praeguses kunstimuseumis graafikaköidete ja muu materjali hoiustamiseks.

Lisaks nimetab ta veel ühte mahagonipuust klaasustega kappi (ÜAM 155:37 Aj), milles hoiti Morgensterni ajal daktülioteeke, kuid hiljem ka raamatud. See kapp on tänapäeval koha sisse võtnud toomkirikus Morgensterni järgi nimetatud saalis näitusel „Minu elu ülikool“ (vt. foto 1).⁶

Kindlalt on äratuntav loetelusse lisatud väike mahagonlaud, mis on kaunistatud *scagliola*-tehnikas plaadiga ja on ostetud Riiast proua von Hollandersilt (ÜAM _ 1153:1 Aj).⁷ Ka selle laua leiab näituselt „Minu elu ülikool“ (vt. foto 2).

Loetelus on veel üks mahagonipuust kummut, milles hoiti muuseumi kunstiesemeid, pealt musta nahaga kaetud kolme sahtliga puidust laud ja suur ovaalne kollakaspruuniks peitsitud klapplaud. Egiptuse muistised seisid kollakaspruuni poleeritud puidust suure nelinurkse laua ees. Kolmel poleeritud kollakaspruunil alusel seisid kaks klaaskirstu kahe poisslapse muumiaga ja suur sarkofaag.

Antiiksete hõbemüntide hoidmiseks oli kasutusel kaks väikest mahagonist lauda, mis olid pealt suletud klaastahvliga.

Lisaks leidis muuseumis veel Argandi⁸ tüüpi õlilamp ja kappidel kunstlilli, mis Morgensterni sõnul olid aastate jooksul oma ilu juba kaotanud. Muuseumi kaheksa akna ees rippusid rohelised valgega maalitud rulood. Muuseumist leiab veel arvukalt toole, mille põhjad olid kaetud musta nahaga.⁹ Loetelus on kirjas ka kaks käsilühtrit ja tahikäärid, messingist tempel kunstimuseumi raamatute tembeldamiseks, selle kõrval kaks kuivatusrulli ja must kirjatint ning

⁶ Leili Kriis nimetab seda Morgensternile kuulunud kapiks. Vt: Leili Kriis, „Mööblikogu kui raam muuseumikollektsioonile“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, 47 (Tartu: TÜ muuseum, 2019), 178.

⁷ *Verzeichniss des Museums der Kunst der Kaiserl. Universität zu Dorpat angefertigt von dessen ersten Sammler und Director Karl Morgenstern. Dritter Band. Gemälde und Handzeichnungen, Daktyliothek; Arbeiten in Mosaik, Elfenbeine & in Marmor und Alabaster; Gypsabgüsse; Ägyptische, Griechische und andere Alterthümer* (Dorpat, im Julius 1808), 317. (<https://dSPACE.ut.ee/handle/10062/48174>)

⁸ François-Pierre-Amédée Argand (1750–1803) oli Genfi keemik, füüsik ja leitujana, kes muu hulgas leiutas uut tüüpi õlilambi, mis andis palju heledamat valgust kui senised. Seda tüüpi lambid olid populaarsed ka füüsika- ja keemialaborites.

⁹ Musta nahaga toole on nimetatud kahel korral, võimalik, et ühes ruumis oli 12 tooli ja teises sama palju.

kirjutuspuldil asutuse messingist pitsat.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kuigi Morgensterni loetelu ei lisa ehk palju uut teadmist kunstimuuseumi ajaloo kohta, on ometi oluline meenutada, et kunstimuuseum ei ole alati olnud selline, nagu see on praegu – värviline Pompei stiilis maalingutega interjäär, milles on eksponeeritud valged antiikskulptuuride koopiad. Kogu maailmas toimunud muuseumide ruumiarengutega kõrvutades on Tartu Ülikooli kunstimuuseum püsinud pea muutumatu viimased 150 aastat, kuid ajal, mis oli enne seda, oli muuseumil sootuks teine nägu. Võib öelda, et 19. sajandi esimese poole interjööri ja kogusid iseloomustavad kõige paremini märksõnad „mapid“ ja „kapid“ ehk tooni andsid suuremõtmelised graafilised lehed, mis olid paigutatud kappidesse, ning raamatukujulistesse karpidesse ja kastikestesse pakitud müntide, mündi- ja gemmivalandite kogud, mida elustasid värvilised antiikvaasid ja Egiptuse muistised koos kahe inimmuumiaga. Toona kasutusel olnud mööblieseemed leiavad Tartu Ülikooli muuseumi ruumides kasutust tänini.

Jaanika Anderson, PhD, on Tartu ülikooli muuseumi teadusdirektor.

Karl Morgenstern's Art Museum in the Main Building of the University of Tartu

Jaanika Anderson, UT Museum

In 2020, the University of Tartu celebrated the 250th anniversary of the birth of Johann Karl Simon Karl Morgenstern, the first director of the University of Tartu/Dorpat Art Museum, which was founded in 1803. At first, the museum was housed in Morgenstern's apartment at Town Hall Square, but in 1809 it was relocated to the newly erected main building of the university, to two rooms facing onto the street and next to the assembly hall. In 1839, Morgenstern drew up an inventory list for the museum. While the document adds little new knowledge about the history of the museum, it is important in helping us remember that the art museum has not always looked like it does today, complete with a colourful interior with Pompeii-style murals and white plaster copies of classical sculptures. Compared to the transforming and evolving museum spaces all over the world, the University of Tartu Art Museum has remained relatively unchanged over the past 150 years, but before that, the museum had a completely different appearance. The keywords describing the museum's interior and collections in the first half of the 19th century are engravings and cabinets containing large prints as well as collections of coins and plaster casts of coins and gems packed in boxes, complemented by colourful ancient vases and Egyptian antiquities, as well as two mummies. The furniture from that time is still used in the museum. Some of the atmosphere of the Morgenstern-era art museum was brought back to life with the exhibition *Morgenstern 250. The Enchanting Art of Glyptics*, which was available to the public from June 2020 to March 2021.